

Aidiyet ve aidiyetsizlik kavramlarının mekâna özgü sanatta incelenmesi

Examination of the concepts of belonging and non-belonging in site-specific art

Zeynep Merve Çiçek Mızrak¹

¹ Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Ankara/TÜRKİYE, E-mail: zeynepmervecicek@gmail.com

Öz

Bireyin yaşadığı mekânla ve içinde bulunduğu toplumla ilişki kurması anlamına gelen ait olma duygusu, temel bir ihtiyaçtır. Ait olma ihtiyacını gideremeyen birey, aidiyetsizlik duygusunu; dışlanma, yabancılaşma gibi etkilerle deneyimleyerek toplumdan soyutlanmaktadır. Ait olamama duygusu, aidiyet konusunun problem olarak algılanmasının temelini oluşturur. Bu sebeple bu iki kavram birbirleri ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Aidiyet kavramı; sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi disiplinlerin temel meseleleri arasındadır, sanat alanına da çeşitli dönemlerde konu olmuştur. Ait olma veya ait olamama durumlarının mekânlar ile ilişkili olmaları sebebiyle sanat alanına dair yapılan araştırmalar, mekân olgusunu ön planda tutan eserler ile sınırlandırılarak, seçilen eserler mekâna özgü sanat kapsamında incelenmişlerdir. Mekâna özgü sanat kapsamında incelenen eserler, yer için ve yer hakkında olma özelliğini taşırlar. Bu özellik, eserlerin galeri mekânları dışında; ev, sokak gibi gündelik yaşam alanı olarak nitelendirilen mekânlarda üretilmelerine sebep olmuştur. Eserlerin yaşam alanlarında üretilmeleri veya kamusal alan olarak nitelendirilen bölgelere yerleştirilmeleri, eserlerin kendilerine ait yer edindiklerini göstermektedir. Bu durum bireyin yer edinme çabası ile özdeşleşmektedir. Belirlenen eserleri üreten sanatçılar farklı ülkelerden, farklı uyruklara sahip sanatçılardır. Farklı ülkelerden çeşitli sanatçıların konuyu ele alması, meselenin her bireyi ilgilendiren, temel bir ihtiyaç olduğunu gösterir niteliktedir. Seçilen tüm eserler ev kavramı ile ilgilidir. Bazı sanatçılar kendi yaşadığı ev üzerinden aidiyet ilişkisini sorgularken, bazı sanatçılar konuyu göçmenlik meselesi doğrultusunda işleyerek ortaya koymuşlardır. Aidiyet meselesi genellikle göçmenlik meselesi olarak görülmektedir. Çalışmada söz konusu kavram, bireyin varoluşsal bir ihtiyacı olarak açıklanarak, konu hakkında üretilen eserlerin iç mekân ve dış mekân formlarında nasıl şekillendiği tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: : Aidiyet, Aidiyetsizlik, Mekâna Özgü Sanat, İç Mekân, Dış Mekân

Citation/Atf: ÇİÇEK MIZRAK, Z. M. (2021). Aidiyet ve Aidiyetsizlik Kavramlarının Mekâna Özgü Sanatta İncelenmesi. *Journal of Arts*. 4(2), 119-128, DOI: 10.31566/arts.4.2.06

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Zeynep Merve Çiçek Mızrak
E-mail: zeynepmervecicek@gmail.com

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Abstract

The sense of belonging, which means the individual's relationship with the place and the society he/she lives in, is a basic need. An individual who cannot fulfill the need of belonging is isolated from the society by experiencing the lack of feeling of belonging through effects such as exclusion and alienation. The lack of feeling of belonging creates base for the perception of belonging as a problem. For this reason, these two concepts are considered interrelated. The concept of belonging has been among the main issues of disciplines such as sociology, psychology, and philosophy; it has also been the subject of art in certain periods. Since the state of belonging or non-belonging is related to the spaces, the researches on the field of art were limited to the works that prioritize the concept of space, and the selected works were examined within the scope of space-specific art. The works examined within the scope of space-specific art have the characteristic of being for and about the place. This feature caused the works to be produced in spaces that are defined as daily living spaces such as houses and streets, apart from gallery spaces. The fact that the works are produced in living spaces or placed in areas defined as public spaces show that the works have gained ground for themselves. This situation is identical with the individual's effort to gain a place. The artists who produce the selected works are from different countries and have different nationalities. The fact that various artists from different countries dealt with it shows that the issue is a basic need that concerns each individual. All selected works are related to the concept of home. While some artists question the relationship of belonging through the house they live in, some artists have put forward the issue in line with the issue of immigration. The issue of belonging is often seen as an immigration issue. In the study, the concept is explained as an existential need of the individual and it has been discussed how the works produced on the subject are shaped in indoor and exterior forms.

Keywords: *Belonging, Non-Belonging, Site-Specific Art. Interior, Exterior.*

1. GİRİŞ

Aidiyet kavramı; ev, okul ve iş yeri ortamları gibi bulunulan birçok mekân ile ilişkilendirilebilen bir yapıdadır. Her bireyin kendine ait kimliği veya kimlikleri, daha da önemlisi kendine ait bir doğası, bir yapısı vardır. Sahip olunan kişilik özelliklerini ve yaşam şeklini içeren bu yapı, bireyin bulunduğu mekânlar, bu mekânlarda kurduğu ilişkiler ve sahip olduğu nesnelere ile bağlantılıdır.

Bireyin doğduğu andan itibaren ilk bağlantı kurduğu kişiler aile üyeleri veya akrabalarıdır, ilk bağlantı kurduğu mekân ise doğduğu evdir. Fakat her birey bir aileye veya bir ev ortamına sahip olamayabilir. Bu durumda birey, çevresinde bulunan en yakın kişilerle ve bulunduğu mekânlarla aidiyet ilişkisini kurmaktadır. Herhangi bir sebepten dolayı aidiyet ilişkisi sarsıldığında birey aidiyetsizlik durumunu deneyimlemektedir. Aidiyetsizlik duygusu ise bireyi yalnızlaştırarak bireyin toplumdan dışlanmasına sebep olmaktadır. Sosyal bir varlık olan birey, yalnız yaşamakta zorlanan bir yapıya sahiptir. Bu sebeple bireyin aile, akraba veya arkadaş çevresi ile ilişki halinde olması gerekir.

Aidiyetsizlik duygusu bireyin yaşantısının şeklini etkileyen bir durumdur. Bu yüzden her birey ait olma ihtiyacını giderme çabasıdadır. Fakat bir yere bağlı olmak kadar özgür olmak da birey için önemlidir. Ait olma duygusu bireyin en karmaşık duygusudur. "Bir yandan özgürlüğe düşkündür insan ruhu,

diğer yandan tutunacak dal arar. Tutunabildiği kadar kendini emniyette hisseder" (Güneş, 2018:11). Tutunamadığında sahip olduğu özgürlük hissi de yetersiz kalır. Her iki duyguya beraber sahip olabilmek bulunulan mekânlarda sağlam ilişkiler kurmayı gerektirir.

Kurulan ilişkiler kadar yaşanan mekânları ve sahip olunan nesnelere de bu ilişkinin kapsamına dâhil etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır. Çünkü bireyin bir arada bulunduğu insanlarla ilişki kurması kadar yaşadığı mekânda kendine ait alanların ve sahip olduğu nesnelere varlığı da bireye bu duyguyu hissettirmektedir. Birey, kendine ait nesnelere, kendine ait mekânlara yerleştirdiğinde, kendini var ettiğini hissederek, ait olma duygusunu pekiştirebilmektedir.

Bireyin sahip olduğu nesnelere yaşadığı mekânlara yerleştirme durumu, mekâna özgü sanat kapsamına dâhil edilen eserlerde de söz konusudur. Mekâna özgü sanatta, eserin mekânın özelliklerine (ölçüsü, rengi vs.) göre şekillenmesi durumu, bireyin yaşadığı mekânları nesnelere şekillendirmesi durumu ile örtüşmektedir. Sahip olunan nesnelere de çoğunlukla renk, ölçü gibi özelliklere uygun olarak seçilip mekânlara yerleştirilmektedir. Ayrıca mekâna özgü sanat incelendiğinde genellikle eserlere nesnelere dâhil edildiği dikkat çekmektedir. Aidiyet kavramının mekâna özgü sanatın meseleleri arasında oluşu da konunun mekâna özgü sanat kapsamında irdelenmesini gerekli kılmıştır.

Bireyin iç mekân ve dış mekân olarak tanımlanan alanlarda yaşadığı mahrem ve kamusal ilişki, mekâna özgü sanat kapsamında üretilen eserlerde gözlemlenmektedir. Özellikle bireyin ilk yaşam alanı olan ev yapısının farklı farklı ülkelerden sanatçılar aracılığıyla, benzer problemler kapsamında ele alındığı görülmektedir. Kökenleri farklı ülkelere dayanan sanatçılar, benzer içeriklere sahip üretimleriyle bireyin ait olma duygusunun, her mekânda ve her toplumda var olabilen ortak bir duygu olduğunu vurgulamışlardır.

2. AİDİYET-AİDİYETSİZLİK İLİŞKİSİ

Aidiyet, bireyin toplum veya toplum kesimi ile bağ kurması anlamına gelir. Ait olma ihtiyacı, bireyin temel ihtiyaçları arasındadır. Bu ihtiyacın bireyin iç dünyasına olan etkisi günlük yaşantıda önemli bir yer tutmaktadır (Dağdeviren, 2017:12).

Ait olma duygusunun bireyin temel ihtiyacı olduğu bazı kuramcılar tarafından öne sürülmüştür. Bu kuramcıların önde gelenleri Abraham Maslow ve Erik Erikson'dur. Maslow ait olma duygusunun ön plana çıktığı en önemli dönemin ergenlik dönemi olduğunu belirtmiştir. Maslow'a göre fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından sonra gelen ait olma duygusunu birey, bir topluluğa veya gruba dâhil olma durumları aracılığıyla ergenlik döneminde deneyimler (Yurtdaş, 2018). Birey ait olma duygusuna sahip olamazsa bu duygudan sonra gelen saygı ve kendini gerçekleştirme basamaklarının gerektirdiği ihtiyaçları karşılama durumlarını ertelemektedir (Durmuş, 2020:1735). Bireyin sosyal yaşantısının temellerinden olan bu duygu Erikson'a göre ise beşinci evrede deneyimlenmeye başlanır. Erikson; bebeklik, erken çocukluk, oyun çağı, okul çağı ve buluş çağı şeklinde isimlendirdiği bireyin gelişim evrelerinde Maslow'la aynı bakış açısına sahip olarak aidiyet ihtiyacının tamamlandığı evrenin buluş çağı yani ergenlik dönemi olduğunu ileri sürer (2019:113). Bireyin bebeklikte başlayıp yetişkinliğe doğru deneyimlediği süreçlerde ait olma duygusunun ne kadar önemli bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu duygunun tamamlanmamasında bireyin iç dünyasının sarsılabileceği ve sosyal ilişkilerinin bireyi doyuramayacağı söylenebilir.

Sahip olunan kimlik özellikleri bireyin aidiyet alanlarının belirlenmesinde etkilidir. "Bir insanın çekirdek kimliği doğuştan gelir ve zaman içinde gelişir, ama özünde hiç değişmez" (Satılmış, 2009:338). Birey, kimliğinde yer alan; adı, soyadı, doğduğu yer, doğum tarihi, uyruğu ve memleketi gibi özelliklere

doğduğu an sahip olur ve bu özellikler bireyin yaşamı boyunca neredeyse hep aynı kalır. Kimlik özellikleri, bireyin çevresindeki gruplara dâhil olmasına sebep olur. Özellikle uyruk ve memleket özellikleri, bireyin yer alacağı ortamlar ve mekânlar konusunda oldukça belirleyici bir yapıdadır. Birey kimliğinde yazan memlekete hiç gitmemiş olsa dahi, bireyin sınıflandırıldığı bir özellik olarak hayatında var olur. Fakat birey kendini memleketi ile değil, doğup büyüdüğü veya ait hissettiği yerle ilişkilendirir. Nermi Uygur bu konudaki düşüncelerini: "Gerçek atalar çok kez gerçek atalar değildir. İnsan nereden geldiğine inanıyorsa, oradan gelmiyorsa bile, kimlikçe bir bakıma oradan geliyor demektir" (1981:101) cümlesi ile ifade etmiştir. Amin Maalouf ise bireyin aidiyet alanının birçok kriterden oluşabileceğini: "Her kişinin kimliği, resmi kayıtlarda görünenlerle kesinlikle sınırlı olmayan bir yığın öğeden oluşur" (2020:16) cümlesiyle ortaya koymuştur.

Bireyin aidiyet ilişkisini kurabilmesi için sahip olduğu özelliklerle kendini topluma kabul ettirmesi veya toplumun özelliklerine göre biçimlenmesi gerekmektedir. Bu durum toplumda ayrışma-birleşme meselesi olarak da yorumlanabilir. Ayrışma-birleşme meselelerinde; din, uyruk, cinsiyet ve kimlik durumları ön plandadır. Bu tür özellikler doğuştan gelse de birey bu özelliklere kendini ait hissetmeyebilir. Bu durumda birey, ait hissettiği özelliklere göre; "hangi değerlere, düşüncelere, insan ve kimlik gruplarına ait olduğunu kendisi bulmak zorundadır" (Dağdeviren, 2017:116). Ait olduğu gruplara eklenme durumları ise bireyin inandığı değerlere sahip, kendisiyle aynı düşünce ve duyguları paylaşan kişilerle bir arada olması anlamına gelir. "Dünya görüşlerindeki dilsel, dini, etnik ve etnik benzerlikler paylaşılan kültürün temeli olarak kabul edilirler" (Spurk, 2020:26). Aidiyet ilişkisi benzerliklere dayalı olsa da birey genellenemeyen, özel olan bir varlıktır (Aruoba, 2017:168). Bireyin özel olan yapısı sebebiyle topluma veya gruplara kendini kabul ettirme meselesi oldukça güç olabilmektedir. Çünkü Ozan Dağdeviren'in de belirttiği gibi: "İnsanlar farklılıklardan (tehditlerden) ziyade benzerliklere odaklanırlar" (2017:120). Toplumun benzerliklere odaklanan yapısı, farklılıklara sahip bireylerin dışlanmalarına, ötekileştirilmelerine ve dolayısıyla aidiyetsizliği hissetmelerine sebep olmaktadır. Bu durum özellikle farklı dini inançlara, farklı ülkelerden göç etmiş bireylerin başka toplumlara eklenme biçimlerinde gözlemlenebilmektedir. Göçmenler, yaşadığı toplumlarla aynı görüşü taşımamaları, benzer kıyafetleri giyinmemeleri, aynı dili konuşmamaları

ve aynı yaşam biçimine sahip olmamaları dolayısıyla toplum içinde tuhaf görünürler (Spurk, 2020:29). Onların tuhaf olarak algılanması temelde göçmenlerin aidiyet problemi yaşamalarına sebep olur. Dünya genelinde göçmenlik oldukça yaygındır. Bu sebeple aidiyet kavramı göçmenlik meselesi olarak da algılanmaktadır. Fakat kişiliğin genellenemeyen yapısı ile yaşadığı toplumun kültürel özelliklerine sahip, toplumun benimsediği dini inancı benimsemiş, aynı ırktan olan bireyler de aidiyet problemi yaşayabilmektedirler.

Aidiyet bireyin veya bireylerin sosyalleşme durumlarıyla ve yaşadıkları mekânlarla doğrudan bağlantılı bir kavramdır (Poyraz, 2020:9). Ait olma ihtiyacının karşılandığı en önemli mekân bireyin doğup büyüdüğü evidir. Birey bu duygusunu öncelikle ailesi ve akrabalarıyla tamamlar, daha sonra yetişkinliğe geçtikçe bireyselleşerek kendi benimsediği alanları kendi kuracağı ortamlarla biçimlendirir. Bu ortamlar bireyin yaşantısını sürdürdüğü ev ve evler, okuduğu okullar, çalıştığı iş yerleri, oturduğu, mahalle, semt, yaşadığı şehirler veya ülkeler şeklinde çeşitlenebilmektedir.

Aidiyet kendini evinde hissetme duygusudur (Suner, 2006:28). Mekân bazında bireyin kendini bir yere ait hissetmesi öncelikle doğduğu ve yaşadığı evle ilişkilidir. Her birey kendine ait bir odanın, bir evin veya bir mekânın varlığına ihtiyaç duyar. Yaşam ve barınma mekânı olan ev, aynı zamanda bireyin bireysel aktivitelerini gerçekleştirdiği, kişilik yapısı gibi bireyselleşen mahrem bir yapıdır. "Ev hem bedendir hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır" (Bachelard, 2018:37). Ev ile kurulan aidiyet ilişkisinde ev içinde kullanılan nesnelere de önemli bir rol oynar. Nesnelere, mekânlara göre bireyin yaşantısına daha yakın olan varlıklardır. Mekânlar değişebilir ama nesnelere bireyle birlikte yaşarlar. Örneğin bir evden başka bir eve taşınma durumunda mekân yerinde kalır fakat nesnelere bireyle beraber taşınır. Bireyin çevresinin temel bir ögesi halinde olan nesnelere, bireyin, nesnelere birlikte ele alınmasını gerektirmektedir (Bilgin, 2011:23). Öncelikle işlevleri dolayısıyla bireyin hayatına dâhil olan nesnelere, daha sonra bireyin bağ kurduğu varlıklara dönüşürler. Bireyin yaşantısına; okul, iş veya yaşam alanı olarak dâhil olan mekânlar, bireyin kendine ait nesnelere yerleştirmesiyle bireye ait, bireyin özelliğini taşıyan mekânlara dönüşürler. Yani bireyin kendini mekâna ait hissetmesinde, sahip olduğu nesnelere mekânlar kadar önemlidir. "Mekânda yer alan her nesne bir

ilişkiyle özdeşleştirildiğinden sanki her biri somut bir anlam zincirinin bir halkasını oluşturur gibidir" (Baudrillard, 2020:266).

İlk aidiyet mekânı olan ev, binaların dışında kalan birçok alan ile ilişkilidir. Bireyin toplumla olan ilişkisi de çoğunlukla ev dışı alanlarda gelişmektedir. Bireyin aidiyet alanının tek bir mekânla sınırlı olmayışını Georges Perec: "Tek bir mekân yoktur, hepimizin etrafını saran, bizleri içine alıp, güzellercesarı sarmalayan tek bir mekân yoktur, her yer mekân kırıntılarıyla doludur" (2020:14) cümlesiyle desteklemektedir. Ev dışı mekânlar; hastane, sanat galerisi, tiyatro ve sinema salonları, alışveriş merkezleri olarak sayılabilen yapılar ve cadde, sokak, mahalle gibi mimarinin dışında kalan alanlardır. Ev bulunduğu konumla bütün halindedir. Ev dışında sayılabilen mekânlar ise çeşitli amaçlar doğrultusunda bireyin hayatında yer alırlar. Yaşam alanlarında bulunan mekânlar ve alanlar, yaşantılar sonucu özümseyen, ait hissedilen önemli alanlardır. Her mekân değiştirilişinde cadde, sokak, mahalle gibi alanların değişmesi, sahip olunan birçok alışkanlığın değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aidiyet bağının ev dışı birçok alanla bağlantılı olduğu söylenebilir. Kamusal alan olarak da tanımlanabilen bu alanlar bireye birebir ait alanlar değildir. "Binaların ekseriyetle birilerine ait olmasının aksine, sokaklar prensipte hiç kimseye ait değildir" (Perec, 2020:76). Fakat birey, yaşam alanı olarak kullanımı dolayısıyla, kendini bu alanlara ait hisseder. Çünkü "ikamet edilen her mekân, kendinde ev kavramının özünü barındırır" (Bachelard, 2018:35).

Sonuç olarak aidiyet, aidiyetsizlik kavramları bireyin yaşadığı mekânlarla, sahip olduğu nesnelere ve dâhil olduğu kamusal alanlarla doğrudan ilişkilidir. Ev gibi mahrem yapıda olan mekânlar kadar cadde, sokak, mahalle gibi kamusal alanların da bu ilişkiye dâhil olduğu görülmektedir.

3. AİDIYET KAVRAMI VE MEKÂNA ÖZGÜ SANAT

Aidiyet kavramı 1970'li ve 1980'li yıllarda etkilerinin görülmeye başlandığı Mekâna Özgü Sanatın temel konuları arasındadır. Birçok sanatçı için yeterince alan ve mekân olmadığından, mekâna özgü olgusu 1970'ler ve 1980'lerde İngiltere, Hollanda ve Belçika'da şekillenmeye başlamıştır. Sanatçılar arasında çeşitli gruplar oluşturulmuş, bu gruplar; boş mülkleri, çeşitli limanları, elektrik santrallerini, trafo istasyonlarını ve yüzme havuzu gibi alanları atölyeleri haline getirerek mekâna özgü çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu

alanlar sanatçılara serbest alan sunmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bir anlatı kalitesi ve yeni bir tarz sağlamışlardır (Žižka, 2012:48).

Kentleşme, yenilenme, yeniden gelişmenin etkileri, aidiyet, kültürel kimlik, dışlanma, göç ve yerinden edilme meseleleri mekâna özgü sanatın mekânsal sorunlar temelinde ilgilendiği konular arasındadır (Rugg, 2010:2). "Mekâna özgü terimi, belirli bir yer için özel olarak tasarlanmış ve o konum ile karşılıklı bir ilişki içinde olan bir sanat eserini ifade eder" (URL-1). Bir eserin mekâna özgü sanata dâhil edilmesi için bir takım özellikleri taşıması gerekmektedir. Eser öncelikle yer için ve yer hakkında olmalıdır. Yani eser, yerleştirildiği yer ile uyumlu olmalı ayrıca eserin meselesi de yerleştirildiği yerin özellikleri ile ilişkili olmalıdır. Eser yerleştirildiği mekândan çıkarıldığında anlamının bir bölümünü veya tamamını yitirmelidir (URL-1). Kevin Melchionne, mekâna özgülüğün üç kategoride kavranabileceğini ileri sürmüştür. Bir sanat eseri, bir yer içindir fakat bulunduğu yer için değildir. Bu durumda eser mekâna özgü olarak değerlendirilemez. Örneğin resimler ve kaide üzerinde sergilenen heykeller bu kategoriye girmektedir. Eser bir yer için yapılmışsa ve bulunduğu yerin özelliklerini taşıyorsa mekâna özgülüğü kısmen taşıyor denilebilir. Bulduğu yer ile ilişkilendirilemeyen anıtların bu kategoride olduğu söylenebilir. Eser bir yer için ve bulunduğu yer hakkında yapıldıysa bu durumda yoğun mekâna özgülük söz konusudur. Bu kategoride yer alan eserler tam anlamıyla mekâna özgü eserlerdir (Kurg, 2013:349). Mekâna özgü sanat eseri olma özelliğini taşıyan eserler tıpkı bireyin ait olduğu mekânla bütünleştiği gibi mekân ile bütünleşik bir yapıdadırlar. Bireyin sahip olduğu nesnelerin yaşanan mekândan çıkarılmasıyla sahip olunan nesneye atfedilen değer kaybolması durumu, mekâna özgü olarak üretilen eserlerin bağlı olduğu mekândan çıkarıldıklarında anlamlarını kaybetmeleri durumu ile özdeşleşmektedir. Aynı şekilde yaşanan mekânlarda oluşan anılar ve yaşantısal deneyimler her bireyin kendisine özgüdür. Birey mekândan çıktığında yaşantısal deneyimleri de sadece bireyin belleğinde kalmaktadır. Terk edilen mekâna yerleşen başka birey, mekânı kendine özgü olarak şekillendirip farklı deneyimler edinir.

Mekâna özgü sanat minimalizm akımı, yeryüzü sanatı, yerleştirme sanatı ve kamusal alan çalışmaları ile ilişkili bir yapıdadır (URL-1). Minimalizmde heykellerin kaidelerinden kurtularak mekânla bütünleşen yapıları, yeryüzü sanatı kapsamında üretilmiş eserlerin

mekânla özdeşleşen formları, yerleştirme sanatına dâhil edilen eserlerin bulunduğu alanın yapısı ile ilişkilendirilen özellikleri ve kamusal alan eserlerinin mekânla ilişkili yapıları mekâna özgü sanatın zemini konumundadır. Üretilen eserler genellikle doğada ya da kamusal alan olarak nitelendirilen alanlarda bulunmaktadır. Eserlerin galeri mekânlarındaki sergilenme tarzı ortadan kalkmıştır. Eserler sadece sanat izleyicilerinin görebileceği şekilde değil, yerleştirildikleri bölgede yaşayan tüm bireylerin görebileceği şekilde konumlandırılmışlardır. Eserleri görmek için galeri mekânına gitmek gerekmemektedir ve eserler sadece konumlandırıldıkları bölgede yaşayan bireylerin deneyimleyebileceği şekilde yerleştirildiği için, başka şehir veya ülkede yaşayan bireyler eserleri görmekten mahrum kalabilmektedir. Üretilen eserler her ne kadar galeri mekânlarından bağımsızmış gibi görünseler de, bir yerden bir yere taşınabilen eserlerin sanat izleyicisine de sunulabilmesi için sanatçıların galeri mekânı ile bağı devam etmiştir. Ayrıca galeri mekânlarının yapıları ile uyumlu eserler de üretilmiştir. Özellikle iç mekân yapısına uygun eserlerin, galeri mekânı gibi mekânlara yerleştirilerek veya eser kapsamında galeri mekânının yapısı değiştirilerek izleyiciye sunulduğu görülmektedir. Kamusal alana yerleştirilen eserler Kevin Melchionne'nin de belirttiği gibi mekâna özgülüğün özelliklerini yoğun olarak taşırlar, galeri mekânlarına yerleştirilen formlar ise yer aldıkları galeri için üretildiklerinden dolayı mekâna özgülük özelliklerini, o yer hakkında üretilmemiş olmaları sebebiyle kısmi olarak taşırlar. Bu tür eserler kısmi de olsa mekâna özgülüğün özelliklerini taşıdıkları için mekâna özgü sanattan bağımsız düşünülemezler.

Resim 1. Do Ho Suh "Sürtünme / Sevme - Rubbing / Loving" 2016

Kaynak: <https://www.wallpaper.com/art/do-ho-suh-passages-exhibition-victoria-miro-london> (Erişim Tarihi: 23.02.2021)

Aidiyet kavramının mekân ve nesne ile ilişkili yapısı mekâna özgü sanat kapsamına dâhil edilebilecek birçok çalışmada gözlemlenmektedir. Bireyin

aidiyet alanı olan ev ve evle ilişkili kavramlar sanatçıların eserlerine iç mekân ve dış mekân formları doğrultusunda dâhil olmuştur. Do Ho Suh'un Sürtünme / Sevme – Rubbing / Loving (Resim 1) isimli çalışması sanatçının yaşadığı bir evle ilişkilidir. Bireyin aidiyet alanı olan evin birey açısından önemi sanatçının eserinde gözlemlenebilmektedir. Do Ho Suh, mimarın; deneyimsel, anımsatıcı ve psikolojik boyutlarıyla ilgili eserler üretmektedir. Do Ho Suh; Londra, New York ve Seul merkezli bir sanatçıdır. Sürtünme / Sevme – Rubbing / Loving isimli çalışmasını 2016 yılında New York'ta yaşadığı bir evde gerçekleştirmiştir. Sanatçı yaşadığı evin tüm alanlarını yapışkanlı kâğıtlarla kaplamış, ardından pastel boya ve kuru boya kalemlerini duvara kapladığı kâğıtların üzerine sürterek evin tüm dokularını kâğıtların üzerlerine yansıtmıştır. Bu mekânı, sanat yaşamına başladığı ilk mekân olarak tanımlayan sanatçı, mekân ile olan ilişkisini boyalar aracılığı ile kâğıdın üzerine aktardığını belirtmiştir (Rose, 2017). Çalışmada bireyin mekân ile arasında kurulan aidiyet bağının sürtünme ile ortaya koyulduğu gözlemlenmektedir. Sanatçı evin tüm dokularını kâğıtların üzerlerine aktardıktan sonra, tüm kâğıtları toplayarak depoya kaldırmıştır. Bu katmanlar, yalnızca fiziksel değil, bir yerle duygusal bir bağlantı, anıların bir birikimi olarak yansımıştır. Sanatçı mimariyi bir giyim olarak görmektedir. Yaşadığı dairenin ona koruma hissi verdiğini, bu duygu ile kendini rahat hissettiğini belirtmiştir. Doku aktarımı yapılan kâğıtların depoya kaldırılışı, yaşanan mekânda deneyimlenen tüm durumların somutlaştırılarak; anıların, belleğin, duyguların somut bir ifade ile saklanması olarak da yorumlanabilmektedir. Suh, evini, ev sahibinin vefatının ardından, evin satılması dolayısıyla boşaltmak zorunda kalmıştır. Duygusal bağ kurduğu bu mekândan zorunluluk gereği ayrılan sanatçı, eve yaptığı müdahale ile evle olan aidiyet bağının ne kadar güçlü olduğunu hissettirmektedir.

Sanatçı Do Ho Suh aidiyet ilişkisini kendi yaşadığı mekân aracılığıyla ortaya koymuştur. Ait olma duygusu, İlya-Emilia Kabakov'un çalışmalarında ise ev ortamında kullanılan nesnelerin galeri mekânına taşınmasıyla ifade edilmiştir. İlya-Emilia Kabakov Tuvalet / Toilet (Resim 2) isimli çalışmalarını, Almanya'da beş yılda bir düzenlenen Documenta isimli etkinlik için 1992 yılında oluşturmuşlardır. IX. Documenta içerisinde yer alan çalışma, Almanya'nın Kassel Şehrindeki Fridericianum Müzesinin içine konumlandırılmıştır. "Kabakov için sanat kaçınılması mümkün olmayan, varoluşsal bir ihtiyaç ve kurtuluş

terapisidir. Sanatçı müzeyi sadece bir kurum olarak değil, kişisel bir kaçış alanı olarak görür (Boym, 2011:70).

Resim 2. İlya-Emilia Kabakov "Tuvalet / Toilet" 1992

Kaynak: Artist Actuel, Eylül / Ekim 2011, s.75-74. (Erişim Tarihi: 22.02.2021)

İlya-Emilia Kabakov'a ait Tuvalet / Toilet isimli çalışma İlya Kabakov'un deneyimlediği iki anı üzerine oluşturulmuştur. "İlki, sanatçının ve annesinin Sovyetler Birliği'ndeki iç sürgünleriyle ilgili birçok hikâyeye ve yuva denen yerin erken kaybıyla ilgilidir" (Boym, 2011:74). Sanatçı Moskova'da yatılı bir okula kabul edilmiştir ve annesi ona yakın olabilmek için bu okula çamaşırcı olarak işe girmiştir. Annesinin Moskova'da kalacak yeri olmadığından (Moskova'da kalabilmesi için özel bir oturma izni gerekiyormuş) çamaşırların bulunduğu eski bir tuvalette kalmıştır. Annesi, okul müdürü onu işten kovduktan sonra sahip olduğu bu yaşam alanını da kaybederek evsiz kalmıştır (Boym, 2011:74). Kabakov (2011): "Çocukluk ruhum, annemin ve benim kendimize ait bir köşemiz olmaması gerçeğinden yaralanmıştı" (Boym, 2011:75) cümlesi ile aidiyet alanının olamadığını ve aidiyet alanının bireyin yaşantısında ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir. Diğer anısı ise Documenta görüşmesi için Kassel'e çağırıldığında Kassel'in direktörleri ile görüşmeye gittiğinde yaşadığı bir anıdır. Görüşmeye gittiğinde Rusya ve Avrupa ülkeleri arasında geçmiş yıllarda oluşmuş gerginliklerden dolayı kendini kaygılı hissetmiştir. Kaygısını bastırmak için camdan dışarı baktığında binanın avlusunda yer alan tuvaletleri görmüştür. Bu deneyimin üzerine annesinin, tuvaleti evi olarak kullanması durumu sanatçının aklına gelmiş ve sanatçı, annesinin yaşadığı alanın canlandırmasını yapmaya karar vermiştir (Boym, 2011:74). Çalışma müzeye ait bir alanın aidiyet alanına dönüştürülmesi şeklindedir. Çalışma; müze, sanat galerisi gibi alanların ev gibi mahrem alanlara

dönüşmelerini gösteren bir örnektir. Çalışma ev ortamını yansıtsa da tuvalet gibi daha da mahrem bir alandır. Bireyin tuvalete tek başına girmesi gibi yerleştirmenin oluşturulduğu alana da izleyicilerin tek başlarına girmelerine müsaade edilmiştir (Boym, 2011:77). Bu durum aidiyet alanının mahrem yapısına bir gönderme niteliğindedir. Aidiyet alanının sadece bireye ait olması durumunu eser ile deneyimleyen izleyiciler, yerleştirme alanına tek başlarına girerek mahremiyet duygusunu yaşamışlardır. Aynı zamanda eserin bulunduğu alana giren izleyiciler, bu mahrem alanı işgal etmiş gibi de görünmektedirler. Kabakov'un ev olmayan bir mekânı eve dönüştürmesi ve sanatçıların bu durumu eserlerinde canlandırmaları, ait olma duygusunun bireyin yaşantısındaki önemine vurgu yapmaktadır. Çalışma ayrıca yaşanan mekânın sahip olunan nesnelere düzenlenişini gösteren iyi bir örnektir. Sanatçının muhtemelen deneyimlediği birçok olay veya durum olmuştur. Ancak sanatçı annesinin yaşam alanını canlandırmayı tercih etmiştir. Aile ile kurulmuş bağların bireyin yaşantısında daha etkili olduğu sanatçının tercihi ile net bir şekilde gözlemlenmektedir.

Resim 3. Leander Schönweger "Ailemiz Kaybetti/ Kayboldu / Our Family Lost" 2017

Kaynak: <https://bantmag.com/4-soruda-15-istanbul-bienali-leander-schonweger/> (Erişim Tarihi: 03.02.2021)

İç mekân yapısını dönüştürerek aidiyet kavramını irdeleyen bir diğer sanatçı Leander Schönweger'dir. Sanatçı evlere ilişkin hissedilen; huzur, özlem ve aidiyet gibi duyguları ifade etmek istemiştir. 15. İstanbul Bienali kapsamında Galata Özel Rum İlköğretim Okulu'nun çatı katına yapılan Ailemiz Kaybetti/Kayboldu (Resim 3) isimli yerleştirme, binanın mimarisinde var olmayan duvarlar ve kapı boşluklarından oluşmaktadır. Yerleştirmesinde yakınlık ve yabancılaşma kavramlarını irdeleyen sanatçı, izleyici için deneyimlenebilen bir alan yaratmıştır. Birbirine bağlı, labirent yapısında olan odaların kapıları yoktur fakat kapı boşlukları

duvarlarda bulunmaktadır. Odalar arası geçiş esnasında, var olan kapı boşlukları git gide küçülmektedir. İzleyici, odalar arası geçişlerde yer alan bu boşlukların git gide küçülmeleri sebebiyle bir aşamadan sonra odalar arası geçiş yapamamaktadır. Odalar arası geçişte, çıkış yolunu bulamayacağı düşünülerek, bir yerden sonra yer yön duygusu kaybedilmektedir. Yerleştirme içinde gezilirken bir taraftan tak tak sesleri duyulmaktadır. Gelen sesler içeride yaşayan birileri varmış gibi bir izlenim uyandırırken aynı zamanda tedirginlik duygusunu da hissettirmektedirler. "İyi Bir Komşu" teması kapsamında oluşturulan yerleştirme başka bir açıdan komşuluk ilişkilerine atıf niteliğindedir. Komşulardan yükselen seslerin anlaşılabilirliği ve bireyi tedirgin eden durumu yansıtılmıştır (Larios, 2017:302). Yitirme ve kaybolma durumlarının irdelendiği çalışma, ev içi yaşantılarda bireyin yaşadığı yerde barınma ve yaşadığı yerden uzaklaşma durumlarına vurgu yapmaktadır. İç boş olan yerleştirme alanı, yerleşilecek bir ev görüntüsü vermesinin yanı sıra, evini yeni terk etmiş bireyin ardında kalan boşluğu da anımsatmaktadır.

Çalışma ile mekânın var olan yapısı dönüştürülmüştür. Çalışmanın mekânı dönüştüren yapısı, mekâna özgünlüğün iç mekân yapısına nasıl dâhil olduğunu gösteren iyi bir örnektir. Yerleştirmenin yapıldığı bina, sergi mekânı olarak kullanılmaktadır fakat bina özünde bir kamu binasıdır. Bu yüzden, yer hakkında üretilmiş olma kriterini karşıladığı söylenebilir. Yer için üretilmiş olma kriterine de bulunduğu tüm alanı dönüştürmesi bakımından uygundur. Dolayısıyla çalışmanın mekâna özgünlüğün tüm özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

Resim 4. Rachel Whiteread "Ev / House" 1993

Kaynak: <https://hero-magazine.com/article/172782/rachel-whiteread/> (Erişim Tarihi: 03.02.2021)

Rachel Whiteread ise hem iç mekânı hem dış mekânı ele aldığı Ev/House (Resim 4) isimli mekâna özgü bir yapı inşa etmiştir. Whiteread 1993 yılında evinin iç mekân boşluğunun çimento ile kalıbını almıştır. Çalışma ev/kişisel mekân formunu farklı bir bakış açısıyla yansıtmaktadır. İç mekânda yer alması gereken alan çimento aracılığıyla kalıplaşmıştır. Bireyin ve eşyaların yer alması gereken alanın kalıplanması Do Ho Suh'un Sürtünme/Sevme isimli eserini de anımsatmaktadır. Do Ho Suh'un duvarlarla ilgili çalışma üretmesinin aksine Whiteread duvarları yok olmuş, iç mekân boşlukları doldurulmuş bir ev sunarak evin duvarları dışındaki alanı ile ilgilendiğini göstermiştir. Whitread Ev/House isimli çalışmasının yanı sıra birçok mekânın bu eserde görüldüğü gibi kalıbını almıştır. "Whiteread'in mekâna yönelik bu çalışmaları gerçekte fiziki dünyadan silinmiş olan mimari yapıların kendi sınırları içerisinde hapsettiği uzamı yeniden görünür kılarak, artık içerisinde var olmayan yaşamla birlikte sorgulamaya açar" (Barlas, 2020:19). Yaşam alanının kalıplanmış hali olarak da yorumlanabilen çalışma, bireyin yer aldığı boşluğun doldurulması ile bireyin ölümü sonrasında yaşantısının durma durumunu da ifade etmektedir. Ayrıca dışarıdan hala bina olarak algılanan çalışmanın, normal binalardan farklı olarak, içinin doldurulması sebebiyle içsel alana erişim sağlayan kapı ve pencere gibi nesnelere sahip olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum içeride yaşantının olmadığını, bu mekânın kimseye ait olmadığını ve olamayacağını gösterir niteliktedir. Kalıplanmış hali ile bu mekânın daha önceden kullanılmış olduğu düşünülse bile, kalıplanmasının ardından sanatçıdan başka kimsenin bu mekâna sahip olamayacağını izleyiciye düşündürdüğü bir yapıdadır.

Resim 5. Doris Salcedo "İsimsiz / Untitled" 2003

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/272819689896928662/>(Erişim

Tarihi: 05.01.2021)

Mekânların varlığı, yokluğu değişkendir. Kent yaşamının sürekli değişimi kimi binaların varlığını korurken kimi binaların yok olmasına sebebiyet vermektedir. Sanatçı Doris Salcedo yıkılan bir binanın boşluğunu sandalyeler ile doldurarak oluşan boşluğu bireyin kullanımında olan nesnelere aracılığıyla doldurmuştur. Sanatçı, 2003 yılında 8.İstanbul Bienali kapsamında Karaköy'de gerçekleştirilen İsimsiz (Resim 5) adlı çalışmada yaklaşık 1600 sandalye kullanmıştır. Çalışma, yaşamın geçici doğasını ve hayatını kaybeden bireylerin boşluğunu vurgular niteliktedir (Rugg, 2010:161). İki bina arasındaki boşluğu dolduran çalışma ile izleyicinin; aidiyet, kimlik, yakınlık, mesafe ve yabancılaşma meseleleri üzerine düşünmesi amaçlanmıştır (Rugg, 2010:161). Sandalyeler bireyin temsiliyeti aracılığıyla yer alırken aslında nesnelere bireyin yaşantısından sonra atıl hale geldiğini de göstermektedir. Yıkıma uğrayan mekân ve nesnelere durumu yansıtılarak bireyin ait olduğu mekânların ve nesnelere bireyle birlikte sarsıldığı da vurgulanmıştır.

90'lı yılların başından itibaren geçici müdahaleler ve mekâna özgü yerleştirmelerle mekânlara müdahale eden sanatçılar, aynı zamanda kimliklerinde barındırdıkları göçebeliği de temsil ederler. Bu göçebelik sanatçının göçebe olan yapısı ile üretimlerinde de gözlemlenmektedir (Meschede, 2008:9). Yaşamının bir kısmını Almanya'da geçiren Ayşe Erkmen göçebeliği deneyimlemiş sanatçılar arasındadır. İstanbul doğumlu olan sanatçı hayatının bir bölümünü Almanya'da geçirmiştir. Sanatçı kendi kimliğinde yer alan mekândan kopmuş olsa da ait olduğu ülkenin özelliklerine birçok çalışmada yer vermiştir (Meschede, 2008:10). Bu çalışmalarından birisi de Evde / Am Hous (Resim 6) isimli mekâna özgü yerleştirmesidir. Yerleştirme, sadece Türkçe diline ait -miş'li geçmiş zamanı belirten son eklerle oluşturulmuştur. 1994 tarihli yerleştirme Berlin'in Keuzberg semtinde yer alan Orani Enstrasse isimli sokaktaki bir bina üzerine yapılmıştır. Çalışma sanatçının DAAD Galerisindeki "Evde" isimli sergisinin bir uzantısı olarak belli tarih aralığında sergilenmek üzere yapılmıştır. Fakat çalışma bulunduğu yerin simgesi haline dönüştüğü için yerleştirildiği alanda kalmıştır. Sadece Türkçede var olan son ekler, başka bir dile çevrilemeyen yapıları ile çalışmanın aidiyet ilişkisini dil yapıları aracılığıyla ortaya koymaktadır (Meschede, 2008: 38).

Resim 6. Ayşe Erkmen “Evde / Am Hous” 1994

Kaynak:h <https://twitter.com/tiyatrolarcomtr/status/1275057085877833734> (Erişim Tarihi: 12.01.2021)

Türkçede geçmiş zamanı veya yaşanmamış olayların aktarımını sağlayan son ekler, komşuluk ilişkilerinde bina sakinlerinin birbirleri ile ilgili olayları veya durumları anlatırken kullanılmaktadır. Bireyler arası ilişkileri de sembolize eden kelimeler, pencerelerin aralarına yerleştirilmiş yapıları ile bireyler arası kurulan diyalogları da vurgular niteliktedirler. Kentin sembolü haline gelen bina üzerinde barındırdığı son eklerle Türk kültürünü yansıtan bir yapıya da dönüşmüştür (Meschede, 2008:39). Yerleştirme, mekânın bir parçası olarak mekâna özgülüğün özelliklerini taşımaktadır. Sanatçının dil üzerinden kurduğu aidiyet bağı, aidiyet ilişkisinin görsel, yazınsal birçok ifade ile ortaya koyulabileceğini göstermektedir. Sanatçının göçmen yapısını vurgulayan yerleştirme, sanatçı aracılığıyla dilin göçmenliğini de vurgulamaktadır. Ev / Am Hous, göçmenlerin en bariz özelliklerinden olan farklı dil yapılarının başka kültürlerde kullanımının sanatsal bir ifade ile sunumudur.

Göçmenlik, aidiyet kavramının en çok işlendiği kavramlardan biridir. Göçmenlerin kendilerine ait olmayan topraklarda barınma çabaları, aidiyet kavramının göçmenlik meselesi ile ele alınmasına sebep olmaktadır. Göçmenlerin hayatta kalmalarının zorluklarını sanatçı Jesus Palomino 1998 yılında gerçekleştirdiği Poble Nou Evi / Casa del Poble Nou (Resim 7) isimli mekâna özgü yerleştirmesi ile ifade etmiştir. Yer değiştirme ve kentsel gelişim sorunlarının irdelenmesi amacıyla gerçekleştirilen Poble Nou Evi, çevreden bulunan atık malzemeler ile yapılmıştır. Bir binanın yarı-yıkık görüntüsünün bitişiğine inşa edilen ev gecekondu görünümündedir. Yerleştirme, yoğun bir şekilde göç alan Barcelona'nın Poble Nou bölgesinde yer almıştır. Çalışma atık materyallerle tasarlandıktan sonra sürece bırakılmıştır. Yalnızca iki haftalık bir zaman diliminde ayakta kalabilen çalışma, dayanıksız yapısı ile göçmenlerin kendilerine ait olmayan topraklarda ne kadar kısa ömürlü olabileceğini vurgulamaktadır (Rugg, 2010:157).

Bireyin kökenlerinin dayanmadığı yerde varlığını sürdürmesinin ne kadar zor şartlarda gerçekleştiği ifade edilen çalışma, canlı renklere sahip yapısı ile de göçmenlerin toplumda yaşadığı dışlanma ve ötekileştirme durumlarını vurgular niteliktedir.

Resim 7. Jesus Palomino “Poble Nou Evi / Casa del Poble Nou” 1998

Kaynak: <http://fundacionhelgadealvear.es/catalogo/casa-del-poble-nou-i-x/> (Erişim Tarihi: 05.01.2021)

4. SONUÇ

Aidiyet duygusunun hissedilmesinde, bireyin toplumla ve mekânla bağı son derece önemlidir. Makalede; sahip olunan kimliğin, aile ve yakın çevre ile ilişkilerin, yaşanan evlerin, bir eve sahip olabilmenin önemi, yapılan araştırma ile ortaya koyulmuştur. Aidiyet bağının somut olarak ifade edilmesinde; ev, bina gibi yapılar ile kurulan ilişkilerin ön planda olduğu görülmüştür. Evlerle kurulan duygusal bağın ne kadar güçlü olduğu, sanatçıların mekânsal müdahalelerinde de gözlemlenmektedir.

İncelenen eserlerde kullanılan alanların çeşitliliği göze çarpmaktadır. Ev gibi mahrem yapılar; bina, sokak gibi kamusal alanlar incelenen eserlerin mekânları olmuştur. Bu durum, eserlerin izleyiciye sunulmasında; sanat galerisi ve müze dışında kullanılabilecek birçok alanın var olduğunu göstermektedir. Gündelik yaşam alanlarının sanat eserlerine ev sahipliği yapması, izleyici ve eser arasında duran; sanat galerisi ve müze gibi mekânların geri plana itilebileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca sanat galerileri ve müzelerin, ev gibi mahrem yapılara dönüşerek, bu mekânlardaki kuralların eserlerin özelliğine göre değişebildiği görülmektedir (Ilya-Emilia Kabakov'un “Tuvalet” isimli yerleştirmelerini görmek isteyen izleyicileri tek tek içeri almaları gibi).

Bireyin mekânlarla kurduğu aidiyet ilişkisinin, mekâna özgü sanat uygulamalarında da gözlemlenmesi, konunun mekâna özgü sanat aracılığıyla işlenişinin yerinde bir tutum olduğunu göstermiştir. İç mekân

ve dış mekân yapılarına yapılan müdahaleler, bireyin yaşadığı mekânlara yaptığı müdahaleler ile özdeşleşmektedir. Her biri farklı ülkelerde konumlandırılmış eserler, meselenin ne kadar evrensel bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Eserlerin benzer bakış açıları ile üretilmeleri, bireylerin yaşadığı aidiyet/ aidiyetsizlik duygusunun her kültürde ve her ülkede ortak özellikler taşıdığını kanıtlar niteliktedir.

Aidiyetsizlik duygusu, birçok bireyin yaşamında ortak bir problem olarak daima var olacaktır. Çünkü bireyin yer edinme çabalarının, tüm dünyada yaşanan göçlerin, kimliklere ve farklılıklara tepkilerin bir problem olarak süreceği düşünülmektedir. Çoğunlukla göçmenlik meselesi olarak görülen bu ihtiyaç, aidiyet duygusunun yoksunluğunda her birey için önemli bir hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- ARUOBA, O. (2017). *Yürüme*. İstanbul: Metis Yayınları, 10.Basım, ISBN-13: 978-975-342-009-9.
- BACHELARD, G. (2018). *Mekânın Poetikası*. Çevirmen: A. Tümtekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 5.Baskı, ISBN: 978-605-375-336-0.
- BARLAS, M. (2020). Çağdaş Sanatın Hayalet Mekânları: Tekinsizlik ve Ev İlişkisi Üzerine Sanat Pratikleri. *Yedi Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 24, 13-27.
- BAUDRİLLARD, J. (2020). *Nesneler Sistemi*. Çevirenler: O.Adanur ve A.Favaro. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3.Basım, ISBN: 978-625-7030-08-3.
- BİLGİN, N. (2011). *Eşya ve İnsan*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2.Basım, ISBN: 975-520-026-6.
- BOYM, S. (2011). Ilya Kabakov: Sovyet Tuvaleti ve Ütopyalar Sarayı. *Artist Actuel*. Eylül-Ekim 2011, 70-78.
- DAĞDEVİREN, O. (2017). *Ait*. İstanbul: Abaküs Kitap Yayın Dağıtım Hizmetleri, Birinci Baskı, ISBN: 978-605-9129-81-7.
- DURMUŞ, İ. (2020). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin Genç Bireylerin Yaşam Tarzları İle Girişimcilik Niyetleri Açısından İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (9), 1731-1749.
- ERIKSON, E. H. (2019). *İnsanın 8 Evresi*. Çevirmen: G. Akkaya. İstanbul: Okuyan Us Yayın Eğitim Danışmanlık Tıbbi Malzeme ve Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti., 4. Basım, ISBN: 978-605-5134-58-7.
- GÜNEŞ, A. (2018). *Aile İle Bağlanma Aidiyet*. İstanbul: Timaş Yayınları, 7.Baskı, ISBN: 978-605-08-2267-0.
- KURC, R.N. (2013). Aesthetic Consciousness of Site-Specific Art. *South African Journal of Philosophy*, 32 (4), 349-353.
- LARIOS, P. (2017). Leandeer Schönweger. İçinde *İyi Bir Komşu 15.İstanbul Bienali Kataloğu*. Ed (ler): Ö. Albayrak, A. Iannacchione, S.K. Christensen ve E. Şerifoğlu. 302, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ISBN: 978-605-5275-37-2.
- MAALOUF, A. (2020). *Ölümcül Kimlikler*. Çevirmen: A. Bora. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 52.Baskı, ISBN: 978-975-08-0199-7.
- MESCHÉDE, F. (2008). *Ayşe Erkmen Uçucu/Şimdi*, Ed.: M. Haydaroğlu, Dizi Ed.: R. Block. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, ISBN: 978-975-08-1430-3.
- POYRAZ, M. (2020). Giriş. İçinde *Aidiyet, Göçmen ve Toplumsal Çeşitlilik*. Derleyen: M. Poyraz. 9-18, Ankara: Ütopya Yayınevi, 1.Baskı, ISBN: 978-605-9378-82-6.
- SATILMIŞ, D. (2009). "35,5" ya da Karşyakalı Olmak: Kimlik Oluşumunda Aidiyet Ekseni. İçinde *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili*. Derleyen: G. Pultar. 337-348, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 1.Basım, ISBN: 978-9944-344-78-4.
- PEREC, G. (2020). *Mekân Feşmekân*. Çevirmen: A.Erkay. İstanbul: Everest Yayınları, 2.Basım, ISBN: 978-605-185-132-7.
- ROSE, J. (2017). Do Ho Suh [Çevrimiçi]. *Artforum*. <https://www.artforum.com/interviews/do-ho-suh-discusses-rubbing-loving-66014>, [Erişim: 02/03/2021]
- RUGG, J. (2010). *Exploring Site-Specific Art*. New York: I.B. Tauris & Co Ltd, ISBN: 978 1 84885 064 4.
- SPURK, J. (2020). Göçmenler Karşısında: Önyargının Gücü ve Muhtemel Gelecekler. İçinde *Aidiyet, Göçmen ve Toplumsal Çeşitlilik*. Derleyen: M. Poyraz. 21-32, Ankara: Ütopya Yayınevi, 1.Baskı, ISBN: 978-605-9378-82-6.
- SUNER, A. (2006). *Hayalet Ev - Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek*. İstanbul: Metis Yayınları, 1.Basım, ISBN: 975-342-558-9.
- UYGUR, N. (1981). *Yaşama Felsefesi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- YURTDAS, B. (2018). *Aidiyet ve Ait Olma İhtiyacı* [çevrimiçi]. Fihrist Kitap. [http://fihristkitap.com/aidiyet-ve-ait-olma-ihitiyaci/#:~:text=Maslow'a%20\(1987\)%20g%C3%B6re,ve%20kimlik%20karma%C5%9Fas%C4%B1ndan%20ka%C3%A7ma%20e%C4%9Filimindedirler](http://fihristkitap.com/aidiyet-ve-ait-olma-ihitiyaci/#:~:text=Maslow'a%20(1987)%20g%C3%B6re,ve%20kimlik%20karma%C5%9Fas%C4%B1ndan%20ka%C3%A7ma%20e%C4%9Filimindedirler), [Erişim Tarihi: 05/01/2021].
- T. DENISA, V. (2012). Site Specific – Looking For An-other. İçinde *Art of Place Creation From Space*. Eds: Tomáš Žižka ve Radoslava Schmelzová. 40-49. Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění v Praze, ISBN: 978-80-7331-259-6.
- (URL-1): <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/s/site-specific> (Erişim Tarihi: 05.03.2021)